

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF FORMATION OF LEGAL AWARENESS AND LEGAL BEHAVIOR OF APPLICANTS OF HIGHER EDUCATION

Стаття присвячена вивченню психологічних детермінант правосвідомості та правової поведінки здобувачів вищої освіти в Україні. Науковою новизною дослідження, проведеного в контексті роботи, є визначення актуального рівня розвитку правосвідомості референтної групи осіб юнацького віку, а також розробка комплексу психолого-педагогічних способів, які представлено у вигляді системи, спрямованої на підвищення рівня правосвідомості й правової поведінки юнаків і дівчат у рамках стандартизації сучасної вищої освіти. У статті також обґрунтовано необхідність здійснення працівниками закладів вищої освіти впливу на правосвідомість і правову поведінку здобувачів вищої освіти в Україні з метою підвищення рівня усвідомлення, засвоєння та дотримання правових норм останніми. Досліджено сутність правосвідомості як юридичного й психологічного феномена; розглянуто зміст поняття «правосвідомість» у широкому й у вузькому значеннях. Виокремлено основні форми й компоненти правосвідомості. Виявлено причинно-наслідковий зв'язок між актуальним рівнем правової культури та проявами правової поведінки в юнацькому віці. Визначено основні психологічні детермінанти правової свідомості. Досліджено паралель між несвідомими процесами психіки й формуванням правосвідомості. Установлено кореляційний зв'язок між правосвідомістю та правовою поведінкою як психологічними категоріями. Окреслено роль правосвідомості в процесі правової адаптації та правової соціалізації здобувачів вищої освіти. Розглянуто категорію заклад вищої освіти як провідний інститут соціалізації юнаків і дівчат. Виокремлено деякі загальні аспекти правомірної та неправомірної поведінки. Установлено роль індивідуальної свідомості. Проаналізовано роль сугестії в процесі формування правосвідомості та правової поведінки, а також наголошено на ролі навчально-виховного процесу під час корекційної роботи актуального рівня правосвідомості й правової поведінки юнаків і дівчат. Вивчено механізми формування правосвідомості й запропоновано комплексний набір психолого-педагогічних способів формування правосвідомості та правової поведінки здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: правова свідомість, правова адаптація, психологічні детермінанти, правова поведінка, психолого-педагогічні механізми формування, навчально-виховний вплив, правова освіта, правова просвіта, правова пропаганда, правова агітація, правомірна діяльність.

This article is sanctified to the study of psychological determinate of sense of justice and legal behavior of bread-winners of higher education in Ukraine. The scientific novelty of the research conducted in the context of this work is determination of actual level of development of sense of justice of reviewer group of persons of youth age, and also development of complex of psychological and pedagogical services methods, that is presented as the system sent to the increase of level of sense of justice and legal behavior of youths and girls within the framework of standardization of modern higher education. In the article the necessity of realization of establishments of higher education, influence workers is also reasonable on sense of justice and legal behavior of bread-winners of higher education in Ukraine, with the aim of increase of level of realization, mastering and observance of legal norms last. Essence of sense of justice is investigational as the legal and psychological phenomenon; maintenance of concept "sense" of justice is considered in wide and in narrow values. Basic forms and components of sense of justice are distinguished. Determination connect is educed between the actual level of legal culture and displays of legal behavior in youth age. Basic psychological determinate of legal consciousness is certain. A parallel is investigational between the irresponsible processes of psyche and forming of sense of justice. Cross-correlation connection is set between sense of justice and legal behavior as by psychological categories. The role of sense of justice is outlined in the process of legal adaptation and legal socialization of bread-winners of higher education. A category is considered establishment of higher education as leading university socializations of youths and girls. Some general aspects of good and illegal behaviour are distinguished. The role of suggesting is analysed in the process of forming of sense of justice and legal behavior, and also it is marked the role of educational-educator process during correction work of actual level of sense of justice and legal behavior of youths and girls. The mechanisms of forming of sense of justice are studied and offer complex set of psychological and pedagogical methods of forming of sense of justice and legal behavior of bread-winners of higher education.

Key words: legal consciousness, legal adaptation, psychological determinants, legal behavior, psychological and pedagogical mechanisms of formation, educational influence, legal education, legal education, legal propaganda, legal agitation, lawful activity.

УДК 159.9-057.875:316.334.4
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.26.34>

Чумак В.В.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології
Бердянський державний
педагогічний університет

Клішко Ю.В.

здобувачка освіти
Бердянський державний
педагогічний університет

Нині Україна перебуває на шляху євроінтеграції, тому процес низки державних перетворень відображається як на суспільстві загалом, так і на кожній людині зокрема. Усе це зумовлює необхідність адаптації громадян до нових умов життя й підвищення рівня пра-

вової свідомості представників різних верств населення.

Інститутами формування правосвідомості є сім'я, школа, заклади вищої освіти, соціальні групи, трудові колективи, засоби масової інформації. Саме вони

забезпечують первинну правову адаптацію особистості [5].

Важливу роль у процесі правової адаптації відіграють здобувачі вищої освіти, адже вони є суб'єктами, які перебувають у процесі активного засвоєння різноманітного роду знань у період навчання в університетах. Також можна помітити, що саме здобувачі вищої освіти частіше, аніж представники інших вікових категорій, вступають у правовідносини, починаючи від винайму житла й закінчуючи оформленням шлюбного союзу. Саме процес включення цієї категорії населення в правовідносини вимагає від її представників більш свідомого сприйняття та засвоєння правових норм, уявлень, установок, усвідомлення власної громадянської відповідальності й спрямованості на прийняття активної участі в правовій сфері суспільства безпосередньо чи опосередковано. Усе зазначене вище є складниками частинами психологічного компонента правової свідомості.

Пріоритетним напрямом виховної діяльності закладів вищої освіти є формування в молоді моральних якостей, поваги до закону й загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві.

Вивченням загальноправових аспектів правосвідомості займалися такі відомі вчені-правознавці, як Т. Боброва, Є. Боднар, О. Губар, Ю. Дмитрієнко, Н. Евпалова, Н. Еліазберг, Л. Лебедкина, Н. Місюра, І. Омельчук, П. Рабінювич, Н. Ткачова; вивченням психологічного аспекту цього питання – О. Іванова, Д. Крюкова, В. Панченко, Н. Побірченко, Е.О. Помиткін, В. Рибалка, В. Синявський, С. Сисоєва; професійну свідомість окремих категорій працівників вивчали, зокрема, В. Андропов (лікаря), Г. Акопов, Є. Ісаєв, Л. Римар (педагога), Т. Акопов, Н. Кучеровська, Н. Шевченко (психолога, практичного психолога); вивченню психологічної детермінації правосвідомості й правової поведінки присвячені роботи таких відомих учених правознавців і психологів: В. Коновалова, В. Шепітька, В. Батуркіна, Д. Александрова, В. Андросюка, Л. Казміренка, Є. Моїсєєва; вивченням формування правосвідомості в юнацькому віці займалися М. Гладких, Ю. Зубок, В. Чупров, І. Омельчук.

Науковцями досліджено переважно правову сторону цього питання й психологічну в загальному контексті, проте психолого-педагогічний складник формування правової свідомості та правової поведінки саме здобувачів вищої освіти нині є недостатньо дослідженим і потребує подальшого вивчення.

Метою дослідження є комплексний аналіз психологічних детермінант правосвідомості й правової поведінки в юнацькому віці, визначення рівня розвитку правової свідомості в здобувачів вищої освіти юнацького віку

та пошук шляхів формування усвідомленого ставлення до права в закладах вищої освіти психолого-педагогічними засобами.

Поняття «правосвідомість» можна розглядати як у широкому, так і у вузькому значенні. Правосвідомість у широкому змісті слова являє весь правовий досвід поведінки особистості, групи, суспільства; у більш вузькому постає як психологічний механізм правомірної поведінки, який можна вважати безпосередньою детермінантою залежності між різними дефектами індивідуальної правосвідомості та протиправною поведінкою.

Правова свідомість (правосвідомість) – специфічна форма свідомості, система відбиття правової дійсності в поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце та роль щодо забезпечення свободи особистості й інших загальнолюдських цінностей [2].

За рівнем сформованості правосвідомості існує її поділ за рівнями: високий, середній і низький [5; 9].

Більшість дослідників вважає, що структура правосвідомості складається з трьох компонентів. С. Батова виокремлює такі компоненти правосвідомості: знання права, ставлення до права, поведінкова настанова. В. Щегорцев включає до структури правосвідомості пізнавальний, вольовий та оціночний компоненти; К. Івлєв – пізнавальний, чуттєво-емоційний, поведінковий; В. Сапун – раціонально-ідеологічний, соціально-психологічний, поведінковий; А. Ратінов, А. Яковлєв – знання права, ставлення до права, спонукання до виконання правових приписів [7, с. 37].

Психологічними детермінантами правосвідомості є свідомість, розум і воля, які забезпечують людині можливість критично сприймати навколишнє буття, усвідомлювати й визначати своє місце в соціумі, програмувати свою перспективу та скеровувати свої дії згідно з визначеною метою. Це є важливим аспектом формування усвідомленої особистості здобувача вищої освіти.

Д. Александров і В. Андросюк у роботах зазначають, що, по-перше, правосвідомість є вищим рівнем відображення соціально-економічних відносин людей, які виражено в законах суспільства, тобто вона виконує відображувальну функцію щодо соціальної дійсності, активно впливаючи на неї; по-друге, відображення механізмів правосвідомості завжди відбувається через другу сигнальну систему шляхом активної мисленнєвої та лінгвістичної діяльності, спрямованих на аналіз й засвоєння правових знань і понять, які регулюють суспільні відносини; по-третє, правосвідомість не може існувати без свого конкретного носія – особистості, груп чи колективів [8].

Правова свідомість є складовою частиною правової культури особистості. А. Овчиннікова наголошує на тому, що правова свідомість і правова культура повинні розглядатися лише в нерозривному зв'язку з усвідомленням сутності людини, можливостей, цінностей, уявлень про себе й навколишній світ [6, с. 14].

Виходячи з зазначеного вище, можна сказати, що правосвідомість – це не лише правовий, а й соціально-психологічний феномен, що безпосередньо відображається й реалізується в правовій поведінці та є своєрідним психологічно-ідеологічним базисом для її подальшого формування. Наявність дефектів у правосвідомості може призвести до девіантної поведінки або правового нігілізму, аморальної поведінки не лише в юнацькому, а й у будь-якому віці.

Актуальність емпіричної частини дослідження зумовлена передусім тим, що саме рівень розвитку правової свідомості є прямою детермінантою правової поведінки.

У дослідженні ми намагалися визначити рівень правосвідомості. Дослідження проведено за методикою Л. Ясюкової. Вибірку становили 22 особи віком від 18 до 22 років, вони є здобувачами вищої освіти, а в канікулярний період працюють у ДОТ «Райський куточок» у м. Бердянську.

Нами виявлено, що низький рівень розвитку правосвідомості, що фактично є тотожним правовому нівелюванню, мають 28% респондентів, середній рівень – 56%, високий рівень – 16%.

Такі показники зумовлюють необхідність пошуку нових способів підвищення рівня правової свідомості й, відповідно, правової поведінки в здобувачів вищої освіти юнацького віку.

Правова поведінка може мати два прояви: бути правомірною або протиправною. Важлива роль при формуванні в здобувачів вищої освіти відводиться спрямованості особистості та її мотивам, які і є детермінантами формування поведінки переважаючого виду.

М. Гладких зазначає, що потрібне глибоке розуміння індивідуальної психології та, відповідно, індивідуальної правосвідомості як специфічної форми психічної діяльності. Індивідуальний рівень розгляду правосвідомості дає можливість виявляти причини внутрішніх протиріч, зовнішніх колізій і конфліктів, визначати шляхи їх усунення й на цій основі розробляти механізм правомірної поведінки [3].

Правомірна поведінка юнаків і дівчат загалом повинна зміцнювати суспільні відносини, протиправна, навпаки, здатна порушувати й послабляти їх, розхитуючи соціальну, економічну, політичну системи держави. Правомірна поведінка мотивується, як правило, усвідомленням обов'язку та не доходить до межі протиправної, мотивами котрої зазвичай

є корисливість та агресивні прагнення у сфері людської взаємодії.

Правосвідомість і правова поведінка є складовими частинами правової культури молоді, котру в контексті трансформаційних стратегій Ю. Зубок і В. Чупров розглядали як стримувальну форму, у якій обмежується та витісняється антигромадська й антиправова поведінка [4].

С. Алексєєв вважає, що основними механізмами формування правосвідомості є ідентифікація – ототожнення індивіда з іншою людиною, яка породжує відтворення поведінки, думок і почуттів іншої особистості; навіювання – особливий вид емоційно-вольового цілеспрямованого, але необґрунтованого впливу однієї людини на іншу або групу людей; зараження – несвідома (мимовільна) схильність індивіда до певних психологічних станів, при яких відбувається некритичне сприйняття будь-якої інформації, почуттів; наслідування – спосіб впливу людей один на одного, у результаті якого відбувається неусвідомлене відтворення особистісних і поведінкових рис партнерів; переконання – метод впливу на свідомість особистості через звернення до її власного критичного судження для формування певних поглядів і світогляду загалом [1].

Оскільки основним інститутом соціалізації в період юнацького віку є заклад вищої освіти, то ми пропонуємо психолого-педагогічні шляхи впливу, спрямовані на підвищення рівня правосвідомості та правової поведінки через навчальний альянс здобувачів з викладачами, що матиме на меті здійснення ефективної навчально-виховної діяльності, під час здійснення якої можна буде розширити уявлення про правову сферу діяльності людини й навіть отримати можливість сформувати в юнаків і дівчат нові якісні патерни правової поведінки.

На нашу думку, формування правосвідомості як детермінанти правової поведінки має включати такі види психолого-педагогічної роботи викладачів закладів вищої освіти зі здобувачами:

а) правову освіту – навчання, яке покликане розширювати знання здобувачів щодо функціонування правової системи в Україні;

б) правову просвіту, метою якої є роз'яснення чинного законодавства та надання певних знань із тих питань, орієнтованість у яких є актуальною для здобувачів вищої освіти (наприклад, оформлення деяких видів договорів або угод або юридичні аспекти шлюбно-сімейних відносин);

в) правову пропаганду, що може активно здійснюватися через ЗМІ, мережу Інтернет і шляхом проведення відкритих лекцій провідними фахівцями-юридичних психологів;

г) правову агітацію, спрямовану на залучення до пізнання й усвідомлення права всіма

здобувачами вищих навчальних закладів шляхом сугестивного впливу на свідомість членів академічної групи загалом і кожного здобувача вищої освіти зокрема;

д) форми правомірної соціально-активної діяльності – різновид правового виховання, який здійснюється практично в процесі реалізації норм права, шляхом використання, дотримання, виконання й застосування, має на меті саме формування відповідної поведінки особистості в контексті правосвідомості.

Хочемо відзначити, що психолого-педагогічний вплив викладачів закладів вищої освіти на особистість здобувача необхідно спрямовувати на всі компоненти правової свідомості, адже провідну роль у процесі правової соціалізації юнаків і дівчат у стінах закладу вищої освіти відіграють навчання та виховання. Саме через ці форми впливу особистість здобувача вищої освіти може зазнати найбільших особистісно-світоглядних змін: отримати конкретні правові знання, активізувати передусім мотиваційний компонент свідомості, усвідомивши цінність правових знань, а також забезпечити розвиток правового мислення, сформуванню ставлення молоді до правових норм як внутрішньої цінності й успішно втілити їх у правову поведінку.

На основі теоретичного аналізу визначено, що правосвідомість – багатоаспектний феномен. Основними детермінантами правової свідомості та правової поведінки є свідомість, розум і воля. Актуальний рівень правової свідомості, у свою чергу, детермінує прояви правової поведінки з боку її правомірності або неправомірності. У ході емпіричного дослідження виявлено, що високий рівень правосвідомості наявний лише в незначній кількості досліджуваних, більшість респондентів має середній рівень. Отже, існує потреба в його підвищенні. У роботі запропоновано психолого-педагогічні форми роботи викладача зі здобувачами вищої освіти: правову освіту, правову просвіту, правову пропаганду, правову агітацію, а також форми правомірної соціально-

активної діяльності з метою формування правової свідомості та правової поведінки здобувачів освіти.

Перспективним напрямом для подальших досліджень є розробка комплексного й системного підходів до здійснення навчально-виховного впливу, спрямованого на підвищення рівня правової обізнаності та правової освіченості в здобувачів вищої освіти юнацького віку, що неодмінно стане запорукою чітко сформованого високого рівня правосвідомості й гарантом їхньої правомірної поведінки протягом подальшого їхнього життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 712 с.
2. Батуркин В.Г. Понятие и структура правового сознания. *История государства и права*. 2004. № 5. С. 19–21.
3. Гладких М.В. Психологический механизм формирования индивидуального правосознания. *Современное гуманитарное знание о проблемах социального развития*. Ставрополь, 2005. С. 19–21.
4. Зубок Ю.А., Чупров В.И. Правовая культура молодежи в ракурсе трансформационных стратегий. *Социологические исследования*. Москва, 2006. № 6. С. 37–46.
5. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. та доп. Харків : Право, 2008. 240 с.
6. Овчинникова А.П. Феноменология правовой культуры: філософсько-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.12. Одеса, 2016. 20 с.
7. Омельчук І.А. Структура правосвідомості молоді. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали ІХ Регіон. наук.-практ. конф., м. Львів, 13–14 лют. 2003 р. Львів, 2003. С. 37–39.
8. Юридична психологія : підручник / Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко та ін. ; за заг. ред. : Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсеєва. Київ : КНТ, 2008. 352 с.
9. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків : Майдан, 2018. 684 с.